

PRINTED BOOK

THE VEDIC PATH

Quarterly Journal of Vedic, Indological
and Scientific Research
Gurukula Kangri Vishwavidyalaya,
HARDWAR

To,

No-26

If not delivered, please return to :

Dr. R. L. Varshney

Editor, Vedic Path

'Dreamland'

P. O. Gurukula Kangri-249 404
HARDWAR, U. P., INDIA.

पेज - ५

- $20 \times 13 \times 0.1$ c.m.

विषय - व्याकरण

उत्पूर्वादिषेः स्यप् । उत्तुष्टिः भूदः स्तुष्टिः

ईश्वरो विचारितोः । ईश्वरो विहसिः । विचारितुं
- विहसितु ।

② लेखक - १९५१

लेखक - देवाराजप्रसाद

विषय - वेदान्तसार (द्वय)

पेज - २

- $23 \times 14.5 \times 0.1$ c.m.

त्यमगन्धवच्चगन्धरसादे निषेधः इह तु

विराजते यत्रास्ते दीप्ताधामाहं रघुनाथगज

गुरुः

प्रतीति सिद्धं तु सं नाने हलि चे
ति दीर्घः = ४

(1)

उत्तुर्वा चिष्यैः क्यप्। उच्छिष्यः। मृद् स्रज्ध्वरभ्यो यत् मर्य्यः।
 स्रय्यः। ध्वर्य्यः। खनेयत् एपतौ। खन्यः खान्यः। यजेय्यः। शुभ्र ^{वच्छसीसायाग्र}
 य ध्वं देव्याँ कर्मणे देवयज्याये। प्राङ् पूर्वानृधेः क्यप्। प्रा ^{हिज्येति सं प्रसार}
 च्छंधसु र्वा वाज्यर्षति। सीव्यतेः क्यप् षत्वं च। प्रतिर्वीवः। व्र ^{रास = ३}
 ह्मणिवदे र्यत्। व्रत्तवाद्यम्। लोके तु वदः सुपि क्यप् र्यतौ। भ
 वतेः स्तोत्रे श्रूयत्। भाव्यः। साव्यः। उप पूर्वस्त्रिनोत्रे र्यत्। प्रा ^{हिरण्ये प्राभि}
 यादेशः श्रूयत् उन्नरपदे। उपचाव्यपृडम्। हिरण्यदतिवक्त ^{चेयदेत्यर्थः =}
 व्यम् उपचेयपृडमेवान्यत्। मृड सुखने पृडचेत्यस्मादिगु ^३
 पधत्तदाः कः। ध्वसिवनसनरक्षिमथाम् ३। २। २३ ए
 उपचाव्यतपृडचेतिकर्मधारयः = ३

वनवशासंभक्तौ रत्नगलने मया विलोडने राभ्यः = १
 वनवशासंभक्ताविति आदिगणेन सह निर्विघ्नयोरेव
 ग्रहणेन तु वनवा वनेषु सने इति तानादिकयोः साम

पथीति पथानं रत्नयतीति
 विग्रहः = २

गोक्षनतीति सुखामादि
 त्वत्त्वम् = २

2

पवंधक
 त्वात् = १

भ्यः कर्मण्युपपदे इत्यात् । ब्रह्मवर्तित्वात् तत्र वनि । उत्तनो गोव

पथानं रत्नयतीति
 विग्रहः = २ हवि
 र्मयत इति विग्रहः = २

नुरासाहं प्रोधा
 येन नृनृनिर्जना
 दिवः =

सिन्धियम् - ये पथां पथिरक्षयः । चतुरदौ पथिरक्षी । हविर्म

धीनामभि । धंद सि स्रहः ३।२।६३ एवः स्यात् पृतनाषाट् व

हस्र ३।२।६४ प्राग्वत् दित्यवाट् योगविभाग उत्तरार्धः कव

पुरीषपुरुषेषु न्युट् ३।२।६५ एषु वहेर्न्युट् स्याच्छ्रदसि क

व्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीष्यवाहनः हेव्ये नैनः पादम्

३।२।६६ अनिश्चरव्यवाहनः । पादमध्ये तु वहस्रेति एव

रेव । हव्यवाल्ग्निरजरः पितानः । जनसनस्वनक्रमगमो

विट् ३।२।६७ विदुनोरित्यात्वम् अकुः । गोजाः । गोषा इष्टो

प्रत्तस्सलः द्वयोश्चास्यस्वरयोर्मध्यमेन्यसंयद्यते सकारो लकार इ
 निप्रातिसाख्ये विहितः = २

प्रंतशब्दो मध्यवा
 पादमध्ये चेन्न
 पदान्तर इति कलि
 तार्थः = ४

५

ज्येष्ठमासं कर्तुं वाचि सुपदे वहेः कर्मणि एवम् उक्ते कर्मणि
 कर्मणि चोपदेशं सतेः प्रत्ययः नलोपश्च ७२ः पूर्वस्य पाठः वा
 न इत्यादि वृषाग्रसि। सनोते रन इति षत्वम्। इयं शुक्लेभिर्विसखा इवास्तु न
 इति कर्मणि
 च प्रत्ययः = २२। प्रादधि काः प्रावसायश्च कृषीः। अत्रैगाः॥ मंत्रे ज्येष्ठवहोम्यम् = २

शसु शो ग्रा एवम् ३।२।७। ज्येष्ठवाहादीनां ऽस्य दस्येति वक्तु
 मयम्। यत्र पदत्वं भावितत्र एव नोऽपवादोऽस्वकव्य इत्यर्थः
 ज्येष्ठवाः ज्येष्ठवाहौ ज्येष्ठवाहः। उक्त्या नि उक्तेर्वी शंसति उ
 म्य शा यजमानः उक्त्या शासौ उक्त्या शासः पुरो द्वा श्यते दीय
 ते पुरोऽः ~~प्रवेयजः~~ प्रवेयजः ३।२।७२ प्रवयाः प्रवया
 जो प्रवयाजः। प्रवयाः ज्येष्ठवाः पुरोऽः २।६७ एते स
 उक्ते कृतदीर्घा निपात्यते च ऽ उक्त्या शाः विजुपे धेनु सि ३।२।७३
 ननु धेनुसीति व्यर्थं मंत्रे इत्यनुवृत्तेरेव भाषायां न भविष्यतीति चेत्समम् ब्राह्मण
 संग्रहार्थं धेनुग्रहा - मंत्रव्यतिरिक्तो वेदभागो ब्राह्मण तदुक्तं तच्चोदकेषु म
 त्राख्याशेषे ~~ब्राह्मणशब्दः~~ ब्राह्मणशब्दः = १

पदत्वं भावति
 ऽस्य तस्येत्यर्थः
 = ४
 ज्येष्ठवा एव त्वहं
 नि ज्येष्ठवा इति
 प्रत्ययस्येत्यर्थः
 = ५

नलोपे कृतेऽत
 उपधाया इति च
 = ५

द्युमास्येती
चमू=४

उपेउपपदेवजेर्विच। उपयद। प्रातोमनिनूकनि वनिषञ्च ३
 १२।७४ सुपुपसर्गेचोपपदेऽप्रादनेभ्योधातुभ्यञ्चदसि
 दय×३ विषयेननिर्नास्ययः प्रत्ययाः स्युः चादिच् सुदामा। सु
 धीवा। सुपीवा। भूरिवावा घृतपावा। विच्। कीलालपाः
 वहुलं धंदसि ३।२।८८ उपपदानरेपि हनेर्वहुलं किं
 वृत्त्यात् मातृहा। पितृहा धंदसिलिट् ३।२।१५ भूतसा
 मान्ये। अहंघावावृथिवीप्राततान। लिटः कानज्वा ३।
 २।१०६ कसुञ्च ३।२।१०७ धंदसिलिटः कानचकसुवा
 लः चक्राणावृद्धिमम्। धंदसिपरेश्यामपिक्यचवर्त
 रा लुत्तमोवेतिरावयस्तेवृद्धिः = ३

ब्रह्मभूणवृ
त्रिभन्तेष्वपि=५

प्राप्ते। चक्षुः श्रोत्रं चैव प्रकाशयन्तं दन्ति। तदन्तीति प्राप्ते-उपगु
 हः परस्मैपदान्मलेपदे। ब्रह्मचारिणमिच्छते। इच्छती
 ति प्राप्ते। प्रतीपमन्य ऊर्म्मिभिर्युध्यते। युध्यत इति प्राप्ते
 । मधोस्तु प्रादवा सते। मधुम इति प्राप्ते। नरः पुरुषः। अ
 धासवीरेर्दशभिर्विभूयाः। विभूयादिति प्राप्ते। कालः का
 लवाचीप्रत्ययः ऋणीनाधास्यमानेन। लुटो विषये लृट्
 तमसोऽप्रदुहत् प्रधुहदिति प्राप्ते। मित्रवयस्त्वरयः
 मित्रवयमिति प्राप्ते। स्वरव्यत्ययसुवक्ष्यते। कर्त्तृप्रावः
 कारकमात्रपरः तथा चतुर्वाचिनं कृतद्वितीयां व्यत्ययः
 १ कामिवश्रियसे इत्यत्रुत्तरमर्थे इत्यत्र कसेनि
 कृतेति त्यादिरित्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते व्यत्ययेन मधो
 दात्तता=२

यमिश्रोवि
 पूर्वः प्राप्तिवि
 लिङ् = ५

कृदिति तेन दीव्यतीत्याशौ विधीयमानो
 उगादीनां दवतादिकर्त्तृत्वादेव मुक्तम् न
 कृतद्वितीयां कृतद्वितीयां कृतद्वितीयां
 च किंमेविहितोऽतिर्यक्ष्यद्यदाभिभवति तमेव यमितीति

२

6

प्रन्नादाय। प्रविषयेऽच। प्रवग्रहे विशेषः यजेयशब्दादा
 रभ्यलिङ्गाशिष्यङि तिङ्। कारेण प्रत्याहारः तेषां व्यत्ययो भे
 दतीत्यादिरुक्तरव- लिङ्गाशिष्यङ् ३। १। ६६ प्राशीर्त्तिङि
 परेधातोर्दङ् स्याच्छेदसि। वचउम्। संत्रं वोचेमाग्नये। ह
 शेरवक्त्रव्यः। पितरञ्चदृशेयस्मातरञ्च। अङि। तुरुदृ
 शोऽङीतिगुणः स्यात्- ध्दस्युभयथा ३। ४। १। ७ धात्वधि
 कारेउक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकोभयसंसः स्यात्
 वर्द्धन्तुत्वासुवृतयः। वर्द्धयन्तित्यर्थः आर्द्धधातुकत्वात्तृणि
 लोपः विष्मृत्तवरे सार्वधातुकत्वात्तृणुः ऋभावश्च ऋणु

वचेराशीर्त्तिङि म
 स्रप्रङ् वचउमया
 सुवृद्धेदस्युभये
 ति लिङ् सार्वधा
 तुकत्वेनेनयोसुवृ
 द्यादेशः वलि
 लोपः = ४

२

लिङिति परार्थे व्युत्पन्नानाः प्राच्यावतिमन्तरेणापि वत्पर्यगमयन्ति गोर्वाही कइति वदि त्वा शयेनाह
 लिङ्वादिभिकि नो भवतलिङ्प्रत्ययो भवतीत्ययमर्थलून तथा हि सति लिङ्कि केन इत्येव व्यातः=

बोरितियण। प्रादृगमहनजनः किकिनो लिङ् ३।४।१७ प्राकि नोः स्यानेति

दन्ताद्वर्णानाद्भादेऽप्र किकिनो लसोच लिङ् त्वं भिर्व

जम्। पपिः सोमं ददिर्गः। जमिर्धुवा। जधिर्मित्रममित्रेयम्

जन्तिः। लिङ् द्वावादेव सिद्धे रुच्छन्तृनामिति गुणवाधनाथं

किञ्च वहुलं धं दसीत्वं। तनुरिः। जगरिः। तुमर्थे से सेन से

सेन क्से कसेन ध्येऽप्र ध्येन क ध्येन क ध्येन श ध्येन श ध्येन

नूतनैतवेऽनवेनः ३।४।२ सेवदोरायः सेन तावामेधे।

प्रसे। शरदोत्तीवसेधाः। प्रसे नित्याद्युदात्तः कसे। प्रे। क

सेन गवामिव प्रियसे। प्रध्ये। प्रध्येन। जठरं वृणध्ये। पदे

राजः इहमेतेमध्योदात्तः पठते वाहुलकात्=

प्रादिति सुखसुखार्थोदकारः ननुतकारः तेन तात्पर्याभावादीदृश्यापिरुक्तास्मग्रहण

किं त्वादगणे आहूतः=२

मदीरुर्वेण्येतात्साध्येतस्यभाववाचिसार्वधानुकत्वात्सार्वधानुकेय

प्रव्येतिनन्
कीचयेरिष्ये
नन्त्यः=४

किं प्राप्ते व्यत्ययेन शश्वरायादेशो=२

गुहोतेरुवङ्=१

यक्प्रसंगेशप्=२

रुहेरिष्येकचयः=३

१०

प्राद्युदात्तम् कध्ये कध्येन् प्राहुवध्ये। पक्षेतिस्वरः श
ध्ये। राधसः सहस्रादयध्ये। शध्येन्। वायवेपिवध्ये। तवे

कर्तुमिन्त्यर्थः=३

नूतवेतिङि-
नान्तराः=३

दातवाउ। तवेङ्। सूतवे। तवेन्। कर्तवे। प्रथेरोहिष्येप्र

प्रथे। प्रपूर्व्या

नेः केप्रत्ययः=३

केप्रत्ययः=५

व्यथितमित्यर्थः। दृशे विख्येच। ३। ४। ११ दृष्टुं विख्यातमि
त्यर्थः। शक्तिरामुल्कमुलौ ३। ४। १२ शक्नोतावपपद्येतु

विपूर्वाङ्गते
रिमल्ल=३

मर्थेरातोस्तः विभोजन्ता शकत्। प्रपल्लपन्ता शकत्

लुक्लृद्धेदने
किन्वान्तराः

क्नातो सुन्कसुन

विभक्तुमपलोपमित्यर्थः। ईश्वरेतो सुन्कसुनो ३। ४। १३

=३

इत्यम्यसंज्ञे=१

ईश्वरो विचरितोः। ईश्वरो विलिखः। विचरितुं विलिखितु

विचरितोरिति। चरगताविट्=१

लिखविलिखने=१ ननु मतेति नि

सेधादन्तस्येति दीर्घान=

(1)

तमगन्धवच्चगन्धरसादेर्निषेधः
 इह तु सर्वगन्धः सर्वरस इति याव
 द्गन्धरसविधिः न चैकस्मिन्वस्तुनि
 गुणतदभावावुपपन्नाविति तस्माद्वि
 षयभेदवर्णनेन हि विरोधपरिहारः
 कार्यः स च कार्यब्रह्मणि मनोम
 यत्वादिः शुद्धे तु अशब्दत्वादीति ।
 चेन्न विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमु
 पजीवति पतिं विश्वस्यात्मेष्ट्वरं शा
 ष्वतं शिवमच्युतं यमनः समुद्रेक
 वयोवयन्ति न तस्य शोकश्च न तस्य
 नाममहद्यशः परात्परं यन्महतो
 महांतं न तत् समश्चाभ्यधिकश्च ।
 दृश्यते न तत्समोपरं हि पण्डरीका
 क्षान्भूतो न भविष्यति वराहे । नारा
 यणात्परोदेवेनभूतो न भविष्यति ब्रा
 ब्रह्मे न हि विष्णु समाकाचिद्वतिरन्या
 मिधीयते ॥
 इत्येवं सततं वेदा गायंते नात्र संशयः ॥

२६
वे.दा.
सा.

श्रेताश्वतरे सविश्वकृद्विश्वविदात्म
योनिः ज्ञः ॥

कालकालेऽणी सर्वविद्यः ।

प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः ।

संसारमोहस्थितिवन्धहेतुः ।

एकोदेवः सर्वभूतेषु गूढः ।

सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा कर्मध्य
क्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेतः ।
केवलो निर्गुणश्च सगुणो निर्गुणः ।
विमूर्त्तानगम्यो ह्यसौ स्मृतः न हित
स्य गुणाः सर्वे सर्वैर्मुनिगणैरपि
वर्त्तुं शक्या विपुक्तस्य सत्ताद्यैरपि
लैर्गुणैः एषः आत्मा प्रपहतूपायमा
परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते तत्
नारायणः पर इत्यादि श्रुति स्मृति
भिः नारायणस्यैव परं तत् दिव्य क
ल्याणगुणयोगेन सगुणत्वं प्राकृतहे
यगुणराहित्येन निर्गुणत्वमिति विष
यभेदवर्णनेन एकस्यैवावगमात् ।

२६

3
ब्रह्म द्वैविध्यं दुर्वचनमिति दिक् ॥
इति श्री रामानुजाचार्यविरचितं वेदा
नततसारः सम्पूर्णम् ॥

रामचन्द्रमहं वन्दे दशरथजनयो
हरिं ॥ राजाधिराजं सर्वेषां साङ्गे
तपुरवासिनम् ॥ १ ॥ प्रयोध्यानग
रीरम्भा परव्योम्नि विराजते ॥ यत्रा
स्ते सीतया सार्द्धं रघुनाथो जगद्
गुरुः ॥ २ ॥

॥ नयत्रसूर्य्यभाति ॥

इत्यादिप्रमाणात् ॥

लिखि केशोरामप्रभाकरनेगुरु

दासपुर सं० १८४९ चैष शुक्ल

शुभं रामचंद्राय नमः

4